

Ἡ ἀλληλόγραφία αὕτη περιεσώθη μόνον ἐν τῷ Βερολινείῳ κώδικι, καὶ δὴ ἢ μὲν ἐπιστολὴ τοῦ Παχωμίου ἐν φ. 208r — 210v, ἢ δ' ἀπάντησις τοῦ Γαλησιώτου ἐν φ. 207v, τυγχάνει δὲ ἀνέκδοτος¹⁾, πλὴν τοῦ εἰς τὴν ἑτεροδιδασκαλίαν τοῦ Ματθαίου ἀναφερομένου τμήματος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ῥουσάνου, δημοσιευθέντος ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ «Νέα Σιών»²⁾. Ἐνταῦθα ἐκδίδομεν ὁλόκληρον τὴν ἀλληλόγραφίαν ἐκ τοῦ Βερολινείου κώδικος.

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς τοῦ Ῥουσάνου ὡς καὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Γαλησιώτου ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑποβολὴν καὶ τὴν ἔγκρισιν τοῦ γνωστοῦ δογματικοῦ Συντάγματος, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Τὸ δεύτερον ὅμως μέρος αὐτῆς, τὸ καὶ μεγαλύτερον καὶ σπουδαιότερον, ἀποκαλύπτει ἡμῖν σοβαρὰν χριστολογικὴν ἑτεροδιδασκαλίαν ἀγιορείτου τινὸς μοναχοῦ ὀνόματι Ματθαίου, καταπολεμηθεῖσαν καὶ διαλυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου. Ὁ ἄλλως ἄγνωστος ἡμῖν μοναχὸς οὗτος, ἐκ Μελενίκου τῆς Μακεδονίας³⁾ καταγόμενος, «ἀναξίως ποτέ... ἀναχθεὶς εἰς τὸ τῶν λειτουργῶν, εἴτουν διακόνων ἄξιωμα», αὐτὸς δὲ «ἑαυτὸν πλάττων ἱερέα καὶ πνευματικόν... μουσικὸν καὶ διδάσκαλον, κενῆς δόξης, καὶ αἰσχροκερδίας χάριν... περιίει ἀπατῶν τοὺς ἀπλουστέρους τῶν κοσμικῶν καὶ μᾶλλον τοὺς Βουλγάρους» καὶ διδάσκων διαφόρους «θεολογίας, μᾶλλον δὲ τερατολογίας καὶ μυθολογίας». Τῷ ὄντι ὁ ἀμαθὴς οὗτος μοναχὸς «διὰ τὴν οἰκείαν δυστροπίαν καὶ ὑπερηφανίαν, μῆνας δύο ἢ τρεῖς ποιῶν ἐν ἑκάστῳ μοναστηρίῳ, οὕτως ἕξεισι κυκλεύων τὰς τε ἐντὸς τοῦ ἁγίου Ὄρους, τὰς τε ἐκτὸς τούτου μονάς», ὡς καὶ τοὺς ἀμαθεῖς τῆς ὑπαίθρου πληθυσμούς, διασπείρων μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἄλλας μὲν πλάνας, ἰδίᾳ δὲ τὴν αἰρετικὴν κακοδοξίαν, «ὅτι ὁ Χριστὸς μετὰ σώματος ζῶν κατήλθεν ἐν τῷ Ἄδῃ ἀνάξων τὸν Ἄδᾶμ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ». Κατὰ τοῦ ἀγύρτου τούτου μοναχοῦ ἐξηγέρθη ὁ Ῥουσάνος, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω ἢ περὶ τῆς εἰς Ἄδου καθόδου τοῦ Χριστοῦ μετὰ σώματος ἑτεροδιδασκαλία αὐτοῦ φαίνεται σχοῦσα εὐρείαν ὀπωσοῦν διάδοσιν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσεπάθησε νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰρηρικῶς καὶ φιλαδέλφως περὶ τοῦ ἀουσιᾶτου τῆς γνώμης του, παραινῶν «μὴ τινι τοῦτο διδάσκειν τὸ

1) Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἱστορικά ση-
μαίματα, ἐν «Θεολογία» τ. IV' (1926) σ. 7.

2) Ἰωάννου Καρμίρη, Χριστολογικὴ ἑτεροδιδασκαλία τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος καὶ
εἰς Ἄδου καθόδου τοῦ Κυρίου, ἐν «Νέα Σιών» τ. 30 (1935) σ. 11, 654/298.

3) Μ. Ε. Ἐγκυκλοπαιδεία XVI, 867.

βλάσφημον». Ὁ Ματθαῖος ὅμως ἐνέμενε ἐγωϊστικῶς καὶ ἰσχυρογνωμόνως ἐν τῇ πλάνῃ του, τοῦτο δ' ἠνάγκασε τὸν Ῥουσάνον νὰ καταγγεῖλῃ μὲν αὐτὸν εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς παρούσης ἐπιστολῆς, παραλλήλως δὲ νὰ καταπολεμήσῃ καὶ δημοσίᾳ τὴν κακοδοξίαν τοῦ ἀντιπάλου του προφορικῶς καὶ ἐγγράφως. Πρὸς τοῦτο μετέβαλε καὶ τὴν περισωθεῖσαν ἐπιστολήν του εἰς καθολικὴν, πέμψας αὐτὴν «τοῖς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τροφίμοις», ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀπαντήσεως τοῦ Μ. Γαλησιώτου τοῦ Κορινθίου. Τὴν πεπλανημένην δόξαν τοῦ Ματθαίου ἀναιρεῖ δι' ἀγιογραφικῶν, πατερικῶν καὶ λογικῶν ἐπιχειρημάτων, ἀποδεικνύων ὅτι «ὁ Χριστὸς τῇ ψυχῇ μόνῃ κατήλθεν ἐν τῷ Ἄδῃ»¹⁾. Καὶ ποῖα μὲν μέτρα ἔλαβε τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖον πρὸς περιστολήν τῆς περὶ ἧς πρόκειται ἑτεροδιδασκαλίας ἀγνοοῦμεν. Ἡ κατ' αὐτῆς ὅμως πολεμικὴ τοῦ Ῥουσάνου ὑπῆρξεν ἀπατελεσματικὴ, ἐπιτυχοῦσα τὴν διάλυσιν αὐτῆς, εἰς τρόπον ὥστε ὁ μὲν μέγας ῥήτωρ Μ. Γαλησιώτης ἐκ μέρους τῆς Μ. Ἐκκλησίας συγχαίρων αὐτῷ γράφει «δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τῷ μόνῳ Θεῷ ἀνεπέμψαμεν», ὁ δὲ μοναχὸς Ματθαῖος κατανοήσας τὴν πλάνην του ἀπέπτυσε βραδύτερον ταύτην, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν τῇ ὧρα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γαλησιώτου σημειώσεως. «Ἰστέον ὅτι οὗτος ὁ μοναχὸς μετενόησεν ὕστερον ὑπὲρ τοῦ οἰκείου σφάλματος».

Ἡ ἐπιστολὴ ἐγγράφη ἐν ἀγίῳ Ὄρει, ἔνθα διέτριβον ὁ Παχώμιος καὶ ὁ Ματθαῖος, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντος χωρίου αὐτῆς. «Ἐγὼ τάχα οὐδὲν ὄλως περὶ αὐτοῦ ἀνέφερον ἄν' ἀλλ' ἐπεὶ ἐν μιᾷ μονῇ ἄμφω, τό γε νῦν ἔχον, διατρίβομέν τε καὶ διαιτώμεθα, τούτου χάριν ἀνέμνησα ὑμῖν». Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐπέμφθη πρὸς τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖον, ὡς εἵπομεν, μετὰ τοῦ δογματικοῦ Συντάγματος, πρέπει νὰ ὁρίσωμεν ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς αὐτῆς καὶ ἄρα τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἑτεροδιδασκαλίας τοῦ Ματθαίου τὰ ἔτη 1541—1543.

γ') Προπτωτικὴ κατὰστασις καὶ πτώσις τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν παροῦσαν κατηγορίαν κατατάσσομεν πάντα τὰ ἀνθρωπολογικὰ πονήματα τοῦ Ῥουσάνου, ἐν οἷς πραγματεύεται οὗτος τὰ περὶ

¹⁾ Πρὸβλ. ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἡμετέρῃ μελέτῃ ἐν «Ν. Σιών» ἀνάλυσιν τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἱστορικοδογματικὴν ἐξέτασιν τοῦ δόγματος τῆς εἰς Ἄδου καθόδου τοῦ Κυρίου.

ἀρχηγόνου δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου, παραδείσου, πτώσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τὰ μετ' αὐτὴν δογματικὰ ζητήματα. Τοιαῦτα εἶνε τὰ ἑξῆς :

1. *Πρὸς Διονύσιον ἱερομόναχον τὸν ἀναχωρητὴν*, περιεχόμενον ἐν τῷ Ναν. κώδ. 125 φ. 72—80 καὶ ἐν τῷ Ἀμβρ. φ. 171r — 181r.

2. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτόν*, περιεχόμενον ἐν τοῖς αὐτοῖς κώδικεσιν ἤτοι ἐν φ. 81—98 τοῦ Ναν. καὶ 181r — 198r τοῦ Ἀμβρ.

3. *Ἀπολογία εἰς τὴν ἐπιστολήν*, περιεχομένη ἐν τῷ Ἀμβρ. φ. 198r — v.

4. *Παρακολουθήματα τοῖς λέγουσιν ἀφθαρτιον πλασθῆναι τὸν Ἀδάμ*, περιλαμβανόμενον ἐν τῷ Ἀμβρ. φ. 198v .

5. *Ὅτι μέσος φθορᾶς καὶ ἀφθαρσίας ἐπλαστουργήθη ὁ Ἀδάμ καὶ διὰ βρώσεως φθαρτὸς γέγονεν*, περιλαμβανόμενον μόνον ἐν τῷ Ἱεροσολυμιτικῷ κώδικι φ. 180—182 καὶ

6. *Εἰ ἐκ Θεοῦ ὁ θάνατος καὶ πῶς εἰσῆλθε, καὶ εἰ ὄρος ζωῆς καὶ πῶς τινες μὲν μακροημερεύουσι, τινὲς δὲ τὸ ἀνάπαλιν*, φερόμενον ἐν τῷ Ναν. κώδ. 127 φ. 164—167 καὶ ἐν τῷ 809 κώδ. ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ ἁγίου Ὁρους φ. 193—195.

Πάντα τὰ δογματικὰ ταῦτα πονήματα ἀναφέρονται εἰς θεολογικὴν συζήτησιν μεταξὺ τοῦ Ῥουσάνου καὶ τοῦ εὐπαιδευτοῦ μοναχοῦ Διονυσίου, προκληθεῖσαν ἐκ τοῦ γνωστοῦ δογματικοῦ Συντάγματος τοῦ Ῥουσάνου καὶ περιστραφεῖσαν περὶ τὰ ἀνωτέρω ἀνθρωπολογικὰ θέματα. Τυγχάνουσι δὲ πάντα ἀνέκδοτα, δημοσιευόμενα τὸ πρῶτον ἐν ταῦθα ὑφ' ἡμῶν ἐκ τῶν ὡς ἄνω κωδίκων, ἤτοι τῶν Νανιανῶν, τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ καὶ τοῦ Ἀμβροσιανοῦ.

Ὁ Ῥουσάνος ἀποπερατώσας τὴν Δογματικὴν του ὑπέβαλεν αὐτήν, ὡς προείρηται, ὑπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἁγίου Ὁρους εἰδικῶν θεολόγων. Ἐξ αὐτῶν ὁ λόγιος ἁγιορείτης ἀναχωρητὴς Διονύσιος εὗρε τὸ βιβλίον κατὰ πάντα ὀρθόδοξον, ἤγειρε μόνον ἀντιρρήσεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν αὐτῷ διδασκαλίαν ὅτι ὁ γενάρχης ἐδημιουργήθη μέσος φθορᾶς καὶ ἀφθαρσίας, ἐναποκειμένου αὐτῷ νὰ καταστήτετε τελείως ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος ἐκ τῆς τηρήσεως τῆς θείας ἐντολῆς Ἀντιθέτως ὁ Διονύσιος, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ Συντάγματος τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, περιέχοντος πατερικᾶς μαρτυρίας περὶ τελείας ἀθανασίας καὶ ἀφθαρσίας τοῦ Ἀδάμ πρὸ τῆς πτώσεως ¹⁾, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν συγ-

¹⁾ Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θ. Γραφῆς, ἰδίως κεφ. V, ἐκδ. Σ. Εὐστρατιάδου, τ. I. Ἀθῆναι 1906 σ. 61 ε.

γραμμάτων τοῦ Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου ¹⁾. ὑπεστήριξε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἄδὰμ πρὸ τῆς παραβάσεως ἦτο τελείως ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος καὶ ὅτι ὁ παράδεισος ἐφυτεύθη οὐχὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἑξ ἡμερῶν τῆς δημιουργίας, ἀλλ' ἔξω τούτων. Ἀπαντῶν δὲ πρὸς τὸν ἀποστείλαντα αὐτῷ τὸ βιβλίον τοῦ Ῥουσάνου ἐξετίθει τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ ταύτας δι' ἐπιστολῆς, ἀντικρούων ἅμα τὰς ἐκείνου. Ἐκ τῆς ἀφορμῆς λοιπὸν ταύτης γράφει ὁ Ῥουσάνος τὴν πρώτην μακρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Διονύσιον, ἐν τῇ ὁποίᾳ διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἀγιογραφικῶν καὶ πατερικῶν μαρτυριῶν ἀντικρούει τὰς γνώμας τοῦ Διονυσίου, διδάσκων ὅτι ὁ Ἄδὰμ οὔτε θνητός, οὔτε τελείως ἀθάνατος ἦτο, ἀλλὰ δεκτικὸς ἀμφοτέρων, ἂν δέ που γίνεται λόγος περὶ ἀθανασίας αὐτοῦ, πρέπει νὰ νοῆται αὕτη ὡς θέσει καὶ χάριτι καὶ οὐχὶ φύσει· ἐπίσης ὁμιλεῖ καὶ περὶ τοῦ παραδείσου καὶ τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων.

Ὁ Διονύσιος ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον διετίαν μελετήσας τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ συγκεντρώσας ἱκανὸν ὕλικὸν ἐκ τῶν Πατέρων ἔγραψε τὸ δεύτερον πρὸς τὸν Ῥουσάνον «ἐπιστολιμαῖον λόγον», ἐν τῷ ὁποίῳ περιείχοντο «πλείστα καταφορικῶς καὶ διὰ πλείσιου», ὁξυνθείσης φαίνεται τῆς συζητήσεως. Ἐντεῦθεν ὁ Ῥουσάνος γράφει τὴν δευτέραν πρὸς τὸν Διονύσιον ἐπιστολὴν, ἐκτενεστέραν τῆς πρώτης. Δὲν ἀπέστειλεν ὁμοῦ ταύτην εὐθὺς πρὸς τὸν Διονύσιον, ἵνα μὴ, ὡς γράφει ἐν τῇ «Ἀπολογία εἰς τὴν ἐπιστολὴν», ἐμβάλῃ αὐτὸν εἰς ἀθυμίαν, ἐπειδὴ οὗτος εἶχε παρακαλέσει αὐτὸν νὰ παύσῃ τοῦ λοιποῦ νὰ ὁμιλῇ αὐτῷ ἐπιστολικῶς. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὸν προσωπικῶς «καὶ πολλὰ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος προτείναντές τε καὶ συλλογισάμενοι ἀμφοτέροι» κατέληξαν ἐπὶ τέλους εἰς συμφωνίαν καὶ οὕτω ἀπεχωρίσθησαν «ἀλλήλων μετ' εἰρήνης». Ἀλλὰ βραδύτερον ἐπληροφορεῖτο ὁ Ῥουσάνος, ὅτι ὁ Διονύσιος, παρὰ τὰ συμπεφωνημένα, ἐξηκολούθει ἐμμένων εἰς τὰς ἰδέας του καὶ κατακρίνων αὐτόν, μάλιστα δὲ παρεῖχεν εἰς τοὺς βουλομένους πρὸς ἀνάγνωσιν τὰ ἀντίγραφα τῶν δύο πρὸς τὸν Ῥουσάνον ἐπιστολῶν του. Οὕτως ἀναγκάζεται ν' ἀποστείλῃ αὐτῷ τὴν δευτέραν ἐπιστολὴν του, ἐν τῇ ὁποίᾳ μετὰ μεγάλης πολυμαθείας, ὅτε μὲν ἀπολογούμενος, ὅτε δὲ ἐλέγχων τὰς ἰδέας τοῦ ἀντιπάλου του συζητεῖ καὶ ἐπιλύει 29 συναφῆ πρὸς τὸ προκείμενον θέμα ζητήματα, καταλήγων ἐν τέλει μετὰ ὁμολογίας πίστεως «περὶ τῆς τοῦ Ἄδὰμ καταστάσεως καὶ μελλούσης ἀποκαταστάσεως», ἵνα ἐκβάλῃ, ὡς λέγει, πᾶσαν

¹⁾ Migne PG. 120, 287 - 710.

ὑπόνοιαν τοῦ Διονυσίου. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τέλος ταύτην ἐπισυνάπτει καὶ τὰ «Παρακολουθήματα τοῖς λέγουσιν ἄφθαρτον πλασθῆναι τὸν Ἄδὰμ», ἐνθα διὰ βραχυτάτων ἐξάγει 12 ἄτοπα συμπεράσματα ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τῆς περὶ ἀφθαρσίας τοῦ Ἄδὰμ γνώμης. Ἀτυχῶς δὲν περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν αἱ δύο ἐπιστολαὶ τοῦ ἀναχωρητοῦ Διονυσίου. Κρίνεται ὅμως ἐκ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ Ῥουσάνου πρὸς τὰ συμπεράσματα ὅτι θὰ ἦσαν μεγάλου διαφέροντος.

Συναφὲς πρὸς ταῦτα εἶνε καὶ τὸ ἕτερον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος ἐκδιδόμενον δογματικὸν πονημάτιον. «Ὅτι μέσος φθορᾶς καὶ ἀφθαρσίας ἐπλαστουργήθη ὁ Ἄδὰμ καὶ διὰ βρώσεως φθορῶς γέγονεν», ὕπερ οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἀλλ' ἢ συγκέντρωσις τῶν εἰς τὸ θέμα τοῦτο ἀναφερομένων γνώμων τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἀναστασίου, Φωτίου, Μ. Βασιλείου, Νείλου, Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου, Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας, Ἐπιφανίου Κύπρου καὶ Ἀκακίου Καισαρείας, ἃς ὁ Ῥουσάνος ἐπεκαλέσθη ἰδίᾳ ἐν τῇ μετὰ τοῦ ἀναχωρητοῦ Διονυσίου θεολογικῇ συζητήσει. Ἐξ αὐτῶν δὲ συνάγει ἐν ἐπιλόγῳ τὸ συμπέρασμα, «ὅτι τινὲς μὲν τῶν Πατέρων θνητόν, τινὲς δὲ ἀθάνατόν φασι πλαστουργηθῆναι τὸν Ἄδὰμ· τοῦτο δὲ φασὶ διὰ τὸ δεκτικὸν εἶναι παρὰ μέρος ἀμφοτέρων, θνητότητες καὶ ἀθανασίας, διὰ τὸ αὐτεξούσιόν τε καὶ σύνθετον».

Τέλος καρπὸς τῆς μετὰ τοῦ ἀναχωρητοῦ Διονυσίου δογματικῆς συζητήσεως ὑπῆρξε καὶ ἡ κατωτέρω ἐκ τοῦ Νανιανοῦ κώδικος 127 ἐκδιδομένη μικρὰ δογματικὴ πραγματεία τοῦ Ῥουσάνου «Εἰ ἐκ Θεοῦ ὁ θάνατος καὶ πῶς εἰσῆλθε, καὶ εἰ ὄρος ζωῆς καὶ πῶς τινὲς μὲν μακροημερεύουσι, τινὲς δὲ τὸ ἀνάπαλιν», ἐν ἣ ἐπιτυχῶς ἀπαντᾷ εἰς τὰ τρία ταῦτα ἐρωτήματα, ὁμιλῶν ἅμα καὶ περὶ τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων.

Ὡς χρόνον συγγραφῆς τῶν περὶ ὧν πρόκειται ἕξ δογματικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ῥουσάνου, πρὸς τὰ ὁρίσωμεν τὰ ἔτη 1543—1547, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν μετὰ τὸ δογματικὸν Σύνταγμα, ἕξ ἀφορμῆς τοῦ ὁποίου προῦκλήθη ἡ ὅλη συζήτησις, καὶ ὡς τόπον τὸ ἅγιον Ὅρος, ἐνθα ὁ τε Παχώμιος καὶ ὁ Διονύσιος ἐμόναζον· ἀναμφιβόλως δὲ ἡ ἀξία αὐτῶν εἶνε μεγάλη.

δ') Τὸ μυστήριον τοῦ Εὐχελαίου.

Περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ Εὐχελαίου ὁ Ῥουσάνος ἀσχολεῖται ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸς τὸν ἀναχωρητὴν Διονύσιον ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἐπιγραφομένη *Πρὸς Διονύσιον ἱερομόναχον τὸν ἀναχωρητὴν*, περιεχομένη ἐν

τοῖς Ναν. κώδ. 125 φ. 160ν—161r καὶ 127 φ. 190r-ν καὶ ἀνεκδότῳ εἰσέτι οὔσῃ. Ταύτην ἐκδίδομεν ἡμεῖς κατωτέρω ἐκ τοῦ Ναν. κώδ. 125.

Ἡ μικρὰ μὲν αὕτη, ἀλλὰ σπουδαία ἐπιστολὴ ἐγγραφή ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς, ἐξ ἧς καὶ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὴν ἀρχέγονον δικαιοσύνην τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερόμενα συγγράμματα τοῦ Ῥουσάνου, καὶ δὴ αἱ τρεῖς πρὸς τὸν αὐτὸν Διονύσιον ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὅμως ἀποχωρίζομεν τὴν παροῦσαν, αἵτε ἀναφερομένην εἰς διάφορον ἐκείνων θέμα. Ὁ Ῥουσάνος ἔγραψεν ἐν τῷ Συντάγματι αὐτοῦ, ὅτι τὸ Εὐχέλαιον τελεῖται ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν, παρέχων τὴν ἴασιν τῶν σωματικῶν ἀσθενειῶν, παραλιπὼν δὲ νὰ τονίσῃ ὅτι τοῦτο συνεπάγεται καὶ τὴν ἐκ τῶν ψυχικῶν ἀσθενειῶν ἀπαλλαγὴν καὶ τὴν τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν. Διὰ τοῦτο ὁ λόγιος ἀναχωρητῆς παρετήρησεν αὐτῷ, ὅτι ἔδει νὰ τονίσῃ καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο, διότι πρῶτον μὲν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία τελεῖ τὸ μυστήριον τοῦτο ἐπὶ τε τῶν ὑπὸ σωματικῶν ὡς καὶ τῶν ψυχικῶν ἀσθενειῶν κατεχομένων, δεύτερον δὲ «καὶ ἵνα μὴ πρόφρασιν δῶμεν τοῖς λατινόφροσι, τοῖς ἐπὶ τοὺς θνήσκοντας ἢ καὶ ἤδη ἀποθανόντας τοῦτο τελοῦσι».

Ὁ Ῥουσάνος λοιπὸν ἐν τῇ παρούσῃ ἀπαντήσῃ δικαιολογεῖται ἐν πρώτοις ὅτι αὐτὸς δὲν ἠσχολήθη εἰδικῶς περὶ Εὐχελαίου, ἀλλ' «ἐπιδρομάδην» ὅλως, αἵτε «ἐμπεσόντος τοῦ ἀποστολικοῦ δητοῦ ἐν τῇ δμιλίᾳ». Ἀναγνωρίζων δ' εἶτα τὸ ὀρθὸν καὶ βάσιμον τῆς παρατηρήσεως τοῦ Διονυσίου, ἀντιπαρατήρηεῖ οὐχ ἦττον ὅτι τὰ εὐχέλαια κυρίως καὶ «προηγουμένως μὲν διὰ τοὺς ἀσθενεῖς δεῖ ἐκπληροῦσθαι», κατὰ δεύτερον δὲ λόγον πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ ψυχικῶν νόσων καὶ ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, ἐφ' ὅσον «πολλάκις καὶ δι' ἁμαρτίας ἐπάγονται νόσοι». Ἐκ τοῦ γραφέντος δέ, ἐπάγεται, ὅτι «ὑπὲρ ὑγείας σώματος» τελεῖται τὸ μυστήριον τοῦ Εὐχελαίου, δὲν δύναται φυσικῶς νὰ παραχθῇ καὶ δικαιωθῇ ἢ τῶν Δυτικῶν ἀντίληψις, καθ' ἣν τοῦτο δέον νὰ παρέχῃται ὡς ἔσχατον τῶν ἀποθνησκόντων ἐφόδιον καὶ ἔσχατη χοῖσις (*extrema unctio*) καὶ ὡς *viaticum mortis*.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν χρόνον καὶ τόπον τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη θὰ ἐγγραφή ἴσως ὀλίγον μετὰ τὴν συγγραφὴν τῶν τριῶν πρώτων πρὸς τὸν Διονύσιον ἐπιστολῶν ἐν ἀγίῳ Ὄρει.

ε) Ἀντικαρτανιτικά.

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐννοοῦμεν πάντα τὰ πολεμικὰ ἔργα, τὰ ὅποια ὁ Ῥουσάνος ἔγραψε κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Καρτανιτῶν ¹⁾. Ἡ

¹⁾ Ἐκ τῆς περὶ Καρτάνου βιβλιογραφίας ἀναφέρομεν ἐνταῦθα : *Martini*

... συσκευῶς αγωνισαμενον κατ' αὐτῆς Ῥουσάνον, ἀποτελοῦσα ἴσως τὸ μεγαλύτερον καὶ ὠραιότερον κατόρθωμα τοῦ βίου του. Πρὸς καταπολέμησιν ταύτης, πλὴν τῶν πολλῶν προφορικῶν κηρυγμάτων του, ἔγραψε τέσσαρα πονήματα: α') *Περὶ Καρτανιτῶν αἵρετικῶν*, β') *Περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἰρέσεως*, γ') *Αἰ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἰρέσεις καὶ φληναφίαι καὶ ἡ τούτων ἀνατροπὴ*¹⁾ καὶ δ') *Ἐπιστολὴ Ἀθανασίῳ Ναυπάκτου*. Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν ἄλλαις συγγραφαῖς αὐτοῦ μνημονεύεται ἡ αἵρεσις αὕτη. Ἰδίως δὲ ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐν Βενετία χαλκογραφεῖς ἐπιστολῇ, ἐν ἣ κακίξει αὐτοὺς διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ «Ἄνθους» τοῦ Καρτάνου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνεται ἐν τοῖς κώδ. Ναν. 125 φ. 124—125 καὶ Ἀμβρ. φ. 41—43, ἐκδέδοται δὲ παρὰ Mingarelli σ. 274, Migne PG. 98, 1359, Κ. Σάθα, Νεοελλην. Φιλολογία 148, Μ. Γεδεῶν ἐν «Ἐκκλησ. Ἀληθεία» τ. III σ. 718, I.

Crusii, Turcograecia, Basileae 1584 σ. 199 καὶ 48—*Leonis Allatii*, De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione, libri tres, Coloniae 1648 σ. 1310, 1340, 1342 καὶ 1346—*Τοῦ αὐτοῦ*, De Georgiis Diatriba, 325—*J. Mingarelli*, μ. ἔρ. σ. 274—277.—*Χ. Φιλητᾶ* μ. ἔρ. σ. 2 ἑ.—*Παπαδοπούλου Βρεττοῦ*, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀνδρέαν Μουστοξύδη, περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ ἐπιγραφομένου Ἄνθος τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης ὑπὸ Ἰωαννικίου Καρτάνου, Ἀθῆναι 1849.—*Γ. Ζαβίρα*, Νέα Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1872 σ. 100 καὶ 373—*Émile Legrand*, Bibliographie Hellénique, ou description raisonnée des ouvrages publiés en Grec par des Grecs aux XV et XVI siècles τ. I, Paris 1885 σ. 226—233. Πρὸβλ. καὶ τ. II σ. 4—5—*Κ. Σάθα*, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι 1868 σ. 147—*Τοῦ αὐτοῦ*, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Βενετία 1877 τ. VI λη'—μοι'—*Μ. Γεδεῶν*, Ἐτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», τ. III (1882—3) σ. 718.—*Philipp Meyer*, Die theologische Literatur der griechischen Kirche im XVI Jahrhundert, Leipzig 1899 σ. 120—123—*Τοῦ αὐτοῦ*, Die Anfänge der kirchlichen Volkslitteratur bei den Griechen nach dem Untergang des byzantinischen Reichs ἐν Theologische Studien und Kritiken, Jahrgang 1898 σ. 315—343.—*Τοῦ αὐτοῦ*, ἐν Herzog-Hauck, Realencyclopädie τ. X, σ. 99.—*Α. Μουστοξύδη*, Ἑλληνομνήμων σ. 442—445.—*Ι. Βασιλικοῦ*, μ. ἔρ. σ. 77—115.—*Φ. Βαφείδου*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τ. III α', σ. 74 κέ.—*Χ. Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἱστορικὰ σημειώματα, «Θεολογία» τ. IV. (1926) σ. 1 ἑ.—*Τοῦ αὐτοῦ*, Σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Λατίνων κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, Ἀθῆναι 1925 σ. 9.—*Τοῦ αὐτοῦ*, Ἱστορικαὶ μελέται, Ἱεροσόλυμα 1906, σ. 235 κέ.

¹⁾ Κυρίως τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ προηγουμένου, τηροῦμεν ὁμῶς καὶ ἡμεῖς τὴν ἀπὸ τοῦ Mingarelli καταρξαμένην διάκρισιν, ἰδίᾳ πρὸς ἀποσαφηνισμόν τοῦ ζητήματος τῆς καχωρισμένης ἐκδόσεως αὐτῶν.

και τριτον περιέχονται ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁμοίως ἦτοι τῷ Ναν. φ. 125-140 καὶ Ἀμβρ. φ. 199—215 κώδιξι. Καίπερ δ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἔργον ἀποτελοῦντα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἵρέσεως», ἐξεδόθησαν οὐχ ἦττον κεχωρισμένως, καὶ δὴ τὸ μὲν τρίτον μόνον ἀπαξ ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ σ. 81—115, τὸ δὲ δεύτερον ἐπανειλημμένως, ἦτοι ὑπὸ Mingarelli 276, Migne ἐνθ. ἀν. 1361, Legrand, Bibliographie Hellénique... τ. I. σ. 231, Βασιλικοῦ 80 καὶ ἐν Ἑλληνομνήμονι 446. Τέλος ἡ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ναυπάκτου Ἀθανάσιον ἐπιστολή, φερομένη ἐν τῷ Ναν. 125 κώδ. φ. 184—185 καὶ ἐν τῷ Βερ. φ. 333—335, ἐξεδόθη ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι σ. 452—458.

Ἀρχηγὸς τῆς καθ' ἧς ὁ Ῥουσάνος ἀγωνίζεται αἵρέσεως ταύτης ἐγένετο ὁ Ἰωαννίκιος Καρτάνος, ἐξ οὗ καὶ οἱ ὄπαδοί του ἀπεκλήθησαν Καρτανῖται καὶ Ἰωαννικιανοί. Οὗτος κατήγετο ἐκ Κερκύρας, γεννηθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' ἢ ἀρχῆς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ἐγένετο δὲ ἱερομόναχος καὶ πρωτοσύγκελλος τῆς Μητροπόλεως Κερκύρας, ὡς ὁ ἴδιος ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ «Ἄνθους» αὐτοτιτλοφορεῖται «ἱερομόναχος καὶ πρωτοσύγκελλος Κερκύρων». Βραδύτερον μεταβάς, κατὰ τὸν Ῥουσάνον, «δι' ἐμπορίαν εἰς Ἀκυληίαν κἀντεῦθεν εἰς αἰσχροουργίας ἐμπεσὼν» συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Καθ' ἑτέραν ὁμως ἐκδοχὴν ἀπεστάλη εἰς Ἑνετίαν ὡς μέλος ἐπιτροπῆς τῆς νήσου Κερκύρας πρὸς ἐπίτευξιν προνομιῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἐκεῖ δὲ συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη ταῖς ἐνεργείαις μᾶλλον τοῦ Μονεμβασίας Ἀρσενίου Ἀποστόλη τοῦ ἀποστάτου ¹⁾, ὡς προλογιζόμενος τοῦ βιβλίου του διαβεβαιοῖ ὁ Καρτάνος αὐτός. Ἐν τῇ φυλακῇ εὕρισκόμενος καί, κατὰ τὸν Ῥουσάνον, «ἀποκρούφοις τισὶ βιβλίοις ἐντυχῶν, οἷς ἐχρῶντό ποτε, κατὰ τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον, Σεβηριανοὶ καὶ Αὐδιανοί, ἀλλὰ καὶ τοῖς «Παιδικοῖς», ἃ Μανιχαῖοι συνέταξαν ἵνα τὸ κατὰ φαντασίαν εἶναι τὴν τοῦ Κυρίου σάρκωσιν ἀποφήνωσι, καὶ ἑτέροις πλείστοις αἵρετικοῖς λογιστοῖς, ἥδη ἐξιτήλοις γενομένοις διὰ τῆς τῶν Πατέρων διδασκαλίας, ἐξ ἑαυτοῦ τε πλεῖστα ἄπερ τὸ πονηρὸν πνεῦμα ἐδίδαξεν ἐξευρών, συνέταξε βίβλον τινὰ καινὴν καὶ τὴν φράσιν βάρβαρον καὶ ἀσυνήθη καὶ τὰ πολλὰ ἀσαφῆ, οὐ δι' ὀρθοδοξίαν ἀλλὰ τὴν μὲν διὰ κενοδοξίαν, τὴν δὲ δι' ἀταξίαν» ²⁾. Τὸ αἵρετικὸν τοῦτο σύγγραμμα

¹⁾ Περὶ τούτου, ὡς καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας πρὸς βλ. Χρ. Παπαδοπούλου, Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα, Ἀθῆναι 1925, σ. 4 ἔ.

²⁾ Migne, ἐνθ. ἀν. σ. 1364.

ὁ Καρτάνος ἐπέγραψε : «Τὸ παρὸν βιβλίον ἔναι ἢ παλαιά τε καὶ νέα διαθίκη, ἤτοι τὸ ἄνθος τὸ ἀναγγαῖον αὐτῆς· ἔστι δὲ πάνυ ὠφέλιμον καὶ ἀναγγαῖον πρὸς πᾶσα χριστιανὸν» ¹⁾, καὶ ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ἐν Βενετία τῷ 1536, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπηγορεύθη ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐξεδόθη καὶ εἰς δευτέραν ἔκδοσιν τῷ 1567 μὲ τὴν ἐπεξηγηματικὴν προσθήκην «...ἐτυπώθη τώρα νέα, ἐδιωρθώθησαν δὲ καὶ ἐξέβησαν τινὰ πράγματα ἐσφαλμένα, ἅπερ εἶχε πρότερον, μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας. Ἐν Βενεταίαις, αἰτήσῃ κηρύου Ἰακώβου τοῦ Λεογκίνου, ἔτει τῷ ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ἀφξς'» ²⁾. Σήμερον σώζεται ἐκ μὲν τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐν πλήρῃ ἀντίτυπον ἐν τῇ Βαυαρικῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου ³⁾ καὶ ἕτερον ἑλλιπὲς ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Ἀθηνῶν ⁴⁾, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως δύο πλήρη ἀντίτυπα ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις Ἀθηνῶν καὶ Ὁξφόρδης ⁵⁾. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸν Καρτάνον ἀποδίδονται καὶ ἄλλα ἔργα, ὡς «Ἰατροσόφιον Ἰωαννικίου Ἱερομονάχου τοῦ καὶ ἐπίκλην Καρτάνου καὶ Πρωτοσυγκέλλου γειομένου τῆς τῶν Κεφαλαίων νήσου, συνταχθὲν καὶ ἐκλεχθὲν ἀπὸ τῶν τριῶν ἰατρῶν Ἰαποκράτους, Γαληνοῦ καὶ Μελετίου» καὶ «Ἐκθεσις τοῦ θείου καθήκοντος» ⁶⁾.

¹⁾ Τὸν πρόλογον καὶ τὴν προτασσομένην εἰς τὸ «Ἄνθος» ἐπιστολὴν πρβλ. ἐν Φιλητᾷ μ. ἔρ. σ. 10.—*Legrand*. ἐνθ. ἀν. I, 228.

²⁾ Ἐν τέλει ὁμως τοῦ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Ἀθηνῶν ἀποκειμένου ἀντιτύπου ἀναγινώσκομεν «Τέλος ἔτει τῷ ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ἀφξς'». Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ ἔτους τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἀναθεωρήσεως καὶ ἐπεξεργασίας τῆς δευτέρας τοῦ βιβλίου ἐκδόσεως, ἣτις ὁμως ἐπραγματοποιήθη τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀφξς', ὅπερ φέρεται ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ.

³⁾ Ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης σελίδος αὐτοῦ ἀνεγνώσαμεν τὴν σημείωσιν : *Monachis Collegis Societatis Jesu*, ἐξ ἧς προκύπτει ὅτι ἀρχικῶς ἀνήκε τοῦτο εἰς τὸ ἐκεῖ κολλέγιον τῶν Ἰησουϊτῶν.

⁴⁾ Ἐξ αὐτοῦ ἐλλείπουσι ἐν ἀρχῇ μὲν περὶ τὰ 7 φύλλα, περιέχοντα τὴν πρὸς τοὺς ἀναγνώστας ἐπιστολὴν τοῦ Καρτάνου καὶ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἰκανὰ φύλλα, περιέχοντα τὰ κεφάλαια 62—64, 71—82, 93—98 κ. ἄ., καὶ ἐν τέλει τὰ περιέχοντα τοὺς λόγους 15—19 καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς θείας λειτουργίας καὶ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Τὸ βιβλίον ἐδώρησατο ὁ Κ. Σιμωνίδης, ὡς δηλοῖ ἢ ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ σημείωσις «Κωνσταντῖνος Σιμωνίδης Σταγειρίτης εὗρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 1839 Δεκεμβρίου 8 καὶ ἐδώρησεν αὐτὸ εἰς τὴν βιβλιοθήκην Ἀθηνῶν». Ἐν γένει περὶ αὐτοῦ πρβλ. *Π. Βρεττοῦ* μν. ἐπιστολὴν καὶ ἄρθρ. ἐν ἔφημ. «Αἰῶν» ἀριθ. 747 τοῦ 1846, ἀριθ. 750 καὶ 752 τοῦ 1847 καὶ «Ἀθηνᾶ» ἀριθ. 1370 τοῦ 1846.

⁵⁾ *Χ. Φιλητᾷ*, μ. ἔρ. σ. 9.

⁶⁾ Ἑλληνομν. 442, 449, *Κ. Σάθα*, *Ν. Φιλολογία* 150.

Μετὰ τὴν ἀποφυλάκισίν του κατῆλθεν ὁ Καρτάνος εἰς Ἑλλάδα καὶ σχηματίσας περὶ ἑαυτὸν πολυάριθμον ὁμάδα θαυμαστῶν καὶ πιστῶν ὄπαδῶν, ἤρξατο μετ' αὐτῶν νὰ διαδίδῃ τὰς αἰρετικὰς κακοδοξίας του μεταξὺ τοῦ λαοῦ, ὡς καὶ τὸ παρὰ πᾶσι, λόγῳ τῆς ἀπλότητος τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὕφους καὶ τὸ μυθικὸν τοῦ περιεχομένου, εὐπρόσδεκτον «Ἄνθος», τὸ ὁποῖον «διὰ τῆς χαλκογραφίας μυριοπλασιάσας σχεδὸν τοῖς πλείστοις ὀλεθρον αὐτόματον ἐνέσπειρεν, ὅσοις τε ἐν νήσοις καὶ ὅσοις ἐν ἠπειρῳ τῇ ἐλλάδι χρωμένοις φωνῇ¹⁾. Τῷ ὄντι ὁ αἰρεσιάρχης οὗτος εἰργάσθη μετὰ τοσαύτης ἐνεργητικότητος καὶ μεθοδικότητος, ὥστε κατῴρθωσεν νὰ ἐξαπλώσῃ εὐρύτατα καὶ λίαν ἐπικινδύνως τὰς ἰδέας του, καθόλου δὲ ἡ αἵρεσις αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ὡς μία τῶν σπουδαιωτέρων, ἐκείνων, ὅσοι ἐτάραξαν τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν μετὰ τὴν ἁλώσιν. Τοῦτο εὐκόλως ἐννοεῖ τις, λαμβάνων ὑπ' ὄψει τοῦτο μὲν τὴν γενικὴν παρὰ τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ ἀμάθειαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοῦτο δὲ τὸ εὐληπτον τῆς γλώσσης, τὸ μυθικὸν περίβλημα καὶ τὸν λαϊκὸν καθόλου χαρακτήρα τῆς αἰρέσεως ταύτης. Περὶ τῆς ἐπικινδύνου ἐξαπλώσεως αὐτῆς ὁμιλεῖ εὐγλώττως ὁ Ρουσάνος ἐν τῇ πρὸν τὸν Παῖσιον Δράμας ἐπιστολῇ, ἐν ἣ λέγει ὅτι ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ μακρὰν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους, «ἐκφεύγων τὰς ἀρτιφανεῖς, παλαιγενεῖς δέ, πολυσχιδεῖς αἰρέσεις τοῦ Καρτάνου· καὶ γὰρ οἱ πλείους καὶ σχεδὸν ἅπαντες τὰ τούτου δέχονται οἱ τῇ ἐλλάδι φωνῇ χρωμένοι. Μέλλουσι δ' ὅσον οὐπω καὶ Τριβαλοὶ καὶ Παῖονες καὶ Σκύθαι ταύτην τὴν λύμην δέξασθαι, διὰ πολλὴν ἄδειαν καὶ ὀραστῶνην τῶν κατὰ χώραν ἐπισκόπων»²⁾. Καὶ τῷ Ἀθανασίῳ Ναυπάκτου ἐπιστελλῶν γράφει. «Ἐβουλόμην μέντοι καθολικὴν θεῖναι τὴν τοιαύτην ἐπιστολήν· ἐπεὶ καὶ πολλοὺς τῶν ἀγνώτων ἤκουσα ἐμπλακέντας τοῖς ἄρκυσι τοῦ νέου τούτου ψευδοδιδασκάλου, καὶ τὰ τούτου κατέχοντας ὡς ἕτερον Εὐαγγέλιον, εἰ μὴ καὶ περισσότερον, οὐ μόνον τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ δήπου τοῦ βήματος, καὶ οὐ μόνον τῶν κοσμικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν μοναχῶν»³⁾. Καὶ ὀλίγον κατωτέρω. «Ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς αὐτόθι μέρεσιν ὁ ἀρτιφανῆς λύκος νυνὶ τὴν διατριβὴν ἔχει, σκόπει καλῶς καὶ τοῖς ὑπὸ σὲ ἐπισκόποις καὶ ἱερεῦσι δήλωσον καὶ διαμαρτύρου, ὅπως μὴ τις ἀλώσιμος ταῖς τούτου παγίσι γένοιτο»⁴⁾. Ἔνεκα τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ὁ Καρτάνος νὰ χειροτονηθῇ

1) Περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἰρέσεως, παρὰ Migne ἐνθ' ἀν. 1364.

2) Ἑλληνομν. 648.

3) Αὐτόθι 457.

4) Αὐτόθι ἀν. 458.

ἐπίσκοπος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ῥουσάνος. «Ἀπολυθεὶς γὰρ τῆς φρουρᾶς ὁ ἀναιδέστατος οὐκ ἠνέσχετο ἡρεμεῖν· ἀλλ' ἐλθὼν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἀγιω-
τάτῃ Ἐκκλησίᾳ ἀμοιβὴν τοῦ πόνου ἐζήτει τὴν προεδρίαν· διὸ καὶ ἀπεκρούσθη παρὰ τοῦ Πατριάρχου ¹⁾ ὡς ἑτερόδοξος καὶ ἀνάξιος κρι-
θεὶς ποιμένης ἡγήσασθαι, λύκος ὢν ἐναργής» ²⁾). Τὸ Οἰκουμ. Πατριαρχεῖον οὐ μόνον τὸ τοιοῦτον ἀπέκρουσεν, ἀλλὰ καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν καὶ τὴν διδασκαλίαν του, ἀπαγορευσαὶ ἅμα τὴν κυκλοφορίαν τοῦ «Ἄνθος». Δὲν κατέχομεν ὅμως λεπτομερείας περὶ τούτου, ὡς ἐπίσης ἀγνοοῦμεν τὸ τέλος τοῦ Καρτάνου. Τὸ μόνον βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ αἵρεσις τῶν Καρτανιτῶν βαθμηδὸν διελύθη, ἡ δὲ τιμὴ τούτου ἀναντιορήτως εἰς τὸν Ῥουσάνον, τοῦ ἐποίου ἡ σφοδρὰ πολεμικὴ καὶ ἡ χαλυβδίνῃ δραστηριότης ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐξουδετερώσῃ πλήρως τὴν τοῦ Καρτάνου. Ἡ καταπολέμησις τῶν Καρτανιτῶν εἶχε σχεδὸν τελείως ἀπορροφήσει αὐτὸν, ὡς ὁ ἴδιος βεβαιοῖ. «Ἄλλὰ τὸ τοῦ Καρτάνου καὶ λίαν ἄνου δεινὸν οὐκ ἔσ', μέγιστον ὄν, τοῖς ἑμοῖς ἐνασχολεῖσθαι κακοῖς, ὡσπὲρ τις νόσος σφοδροτέρα τοῖς ἑμοῖς ἐνσκήψασα μέλεσι» ³⁾).

Ὡς χρόνον συγγραφῆς τῶν κατὰ τοῦ Καρτάνου συγγραφῶν καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ ἀγώνων τοῦ Ῥουσάνου δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος, τοῦτο δὲ καὶ ἐξ ἄλλων μὲν λόγων, ἰδίως δὲ ἐκ τῶν νύξεων αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ναυπάκτου Ἀθανάσιον ἐπιστολῆς του ⁴⁾, ὡς καὶ ἐν τῷ «Αἰ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἵρέσεις καὶ φληναφίαι...» ⁵⁾, ἐνθα παραπέμπει εἰς τοὺς δογματικοὺς λόγους αὐτοῦ. Ἡ αἵρεσις ὅμως ἤρξατο ἐνωρίτερον, ἐφ' ὅσον ἤδη τῷ 1536 ἐκυκλοφόρησεν εἰς πρώτην ἔκδοσιν τὸ «Ἄνθος».

Ἐξετάσωμεν νῦν ἐγγύτερον τὸ «Ἄνθος» τοῦ Καρτάνου καὶ τὰς ἐν αὐτῷ αἱρετικὰς κακοδοξίας. Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Καρτάνου φέρει

¹⁾ Τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως κατεῖχεν Ἰερεμίας ὁ Α' (1522—1545), καὶ δὴ κατὰ τὸ τέλος τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ (ἐπιθι *Μ. Γεδεών*, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Κωνσταντινούπολις 1890 σ. 502 ἔ. καὶ *Μητροπολίτου Σάροδεων Γερμανοῦ*, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐξῆς, ἐν «Ὁρθοδοξία» τ. ΙΧ (1934) σ. 325.

²⁾ Ἑλληνομν. 455.

³⁾ Αὐτόθι 453. Καὶ πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεως σημειοῖ. «Ἄλλ' ἵνα μὴ τις νομίσειεν ὡς ἐκ φθόνου τοιαῦτα ἐρεῦγομαι, ὅπερ ἀτίθανον τὸν μηδὲ θεαθέντα φθονῆσαι, σκοπησάσθω...» (αὐτόθι 454).

⁴⁾ Αὐτόθι 452.

⁵⁾ Βασιλικοῦ μ. ἔρ. σ. 84.

μᾶλλον ἐποικοδομητικὸν χαρακτῆρα, περιλαμβάνον ἐν μὲν τῷ πρώτῳ μέρει (κεφ. 1—24) λαϊκὴν τινα Δογματικὴν ¹⁾, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ (κεφ. 25—191) βιβλικὴν (Π. καὶ ΚΔ.) καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν μετὰ τινων καὶ ἐκ τῆς πολιτικῆς, καὶ ἐν τῷ τρίτῳ (κεφ. 192—193) ἠθικὰς καὶ λειτουργικὰς διδασκαλίαι μεθ' ἐρμηνείας τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Τὸ περιεχόμενον τοῦτο ὑποδηλοῖ καὶ ὁ ἐκτενὴς καὶ ἰδιότυπος τίτλος τοῦ βιβλίου, ὡς καὶ ἡ ἐξῆς διασαφήσις, ἣν ὁ συγγραφεὺς προοιμαζόμενος παρέχει. «Ἐβουλήθη ποιῆσαι ἐκλογήν τὰ ἔγκριτα καὶ ἀναγκαῖα πάντα τῆς παλαιᾶς τε καὶ νέας διαθήκης μετὰ πολλῶν ἐτέρων ἱστοριῶν καὶ τῶν βασιλέων τὰς πράξεις εἰς ὀλίγους λόγους καὶ τὰς ἑπτὰ καὶ οἰκουμενικὰς συνόδους ποῦ ἐγένεν μιᾷ ἐκάστη ἀπ' αὐταῖς καὶ μετὰ πόσους χρόνους καὶ κατὰ τίνος, καὶ εἰς τέλος ἕκαμα δεκαεννέα λόγους πολλὰ ὀφελίμους (sic) καὶ ταῦτα πάντα ἐσυνάθροισα ὑπὸ πολλῶν ἱστοριῶν καὶ ἀποδείξεων». Καὶ «ἀπ' ἐνθεν κάκειθεν τὰ καλῶς εἰρημένα συλλέξας ἐν ἑκ πάντων αὐτοῖς ἐξύφανα σύγγραμμα, φημί δὲ τὴν παλαιάν τε καὶ νέαν διαθήκην μεθ' ἐτέρων ὀφελίμων καὶ ἀναγκαίων ἱστοριῶν» ²⁾. Εἰδικώτερον τὰ δύο πρώτα μέρη εἶνε ἀνεπιτυχὲς συμπλήμα ἐξ ὀρθοτέρων συγγραμμάτων, ἰδίᾳ δὲ πρὸς σύνταξιν τοῦ δογματικοῦ μέρους ἐστηρίχθη ἐπὶ πηγῶν αἰρετικῶν καὶ ἀποκρούφων, περὶ ὧν ἀνωτέρω μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ῥουσάνος. Πρωτοτυπίαν τινὰ δεικνύει ὁ Καρτάνος ἐν τῷ τρίτῳ μέρει καὶ ἰδίως ἐν τοῖς 19 ἠθικοῖς λόγοις αὐτοῦ, τὸ πλεῖστον τῶν ὁποίων (καὶ συγκεκριμένως οἱ 7 λόγοι 1, 2, 5, 9, 13, 17 καὶ 18) μετὰ τινων ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς Κυριακῆς προσευχῆς παρελήφθησαν, λόγῳ τῆς μεγάλης σπουδαιότητος καὶ τοῦ ὀρθοδόξου χαρακτῆρος αὐτῶν, καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ δὴ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου ἐν τῷ εὐρύτατα μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κυκλοφορήσαντι «Θησαυρῷ» αὐτοῦ ³⁾. Οἱ 19 οὗτοι ἠθικοὶ λόγοι εἶνε οἱ ἐπόμενοι : περὶ ἀγάπης, πειρασμοῦ, ταπεινώσεως, κενοδοξίας, φιλαργυρίας, προσευχῆς, θείας μεταλήψεως, πορνείας, ἐλεημοσύνης, δοξολογίας, μέθης, ὀργῆς φθόνου, κατακρίσεως, μοιχείας, φόνου, μετανοίας, ἑξομολογήσεως καὶ ὑπομονῆς ⁴⁾.

¹⁾ Ἐννοεῖται ὅτι δογματικαὶ ἰδέαι ἀπαντῶνται καὶ ἐν ἄλλοις κεφαλαίοις, οἷον ἐν τῇ ἑξαήμερῳ κεφ. 25 ἑ., κ.ά.

²⁾ Πρόλογος α Π16, ἐκ τοῦ ἐν Μονάχῳ ἀντιτύπου.

³⁾ Πρβλ. ἐκδ. 1628 ὡς καὶ μετ. — Κ. Σάθα, Ν. Φιλολογία 150.

⁴⁾ Πρὸ αὐτῶν γράφει. «Ἐνταῦθα ἀρχονται λόγοι πολλὰ ὀφελήμοι καὶ ἀναγκαῖοι πρὸς πᾶσα χριστιανόν, οἱ ὅποιοι εἶναι δεκαεννέα καὶ ἡ ἀκροστιχὺς αὐτῶν

Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Καρτάνου εἶχεν ἐκλαϊκευτικὸν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν δογμάτων τῆς πίστεως χαρακτῆρα. Ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν πολὺν καὶ ἀμαθῆ λαόν, ἵνα δὲ δυνηθῆ νὰ καταστήσῃ κτῆμα τοῦ λαοῦ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἐγγράφη ἐν κοινῇ καὶ λίαν ἀδοκίμῳ γλώσσῃ. Ὁ Καρτάνος εἶνε ὁ πρῶτος γράψας τοιαύτης ἐκτάσεως καὶ σπουδαιότητος θρησκευτικὸν βιβλίον εἰς τὴν κοινὴν τοῦ λαοῦ γλώσσαν ¹⁾, τοῦτο δ' ἀπετέλει ἅμα καὶ τὴν πρώτην ἀπόπειραν μεταφράσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν καθωμιλημένην, εἰς ἣν μεταφράζει τὰ ἁγιογραφικὰ χωρία ἐν τῷ «Ἀνθει» ²⁾. Ὁ Ρουσάνος πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων του

εἶναι τὸ ὄνομά μου Ἰωαννίκιος ὁ Καρτάνος». Τὸ δὲ τελευταῖον 193 κεφάλαιον περιέχει στοιχειώδη τινὰ λειτουργικὴν μεθ' ἐρμηνείας τῆς Κυριακῆς προσευχῆς ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν. «Ἐξηγήσεις τῆς θείας λειτουργίας, ἡγουν τί δηλοῦν τὰ ἱερατικά καὶ εἰς τίνος τύπον εἰσὶν ἐν ἑκάστον». Ἀρχ. «ἰδὼ ἄρχομαι νὰ σᾶς ξεκαθαρίσω τί ἔρχεται νὰ ἐπῆ καὶ ὁπόταν θέλῃ ὁ ἱερεὺς νὰ ἄρξῃ τὴν ἀκολουθεῖαν, ὑπάγη καὶ σημαίνει ὄμπρὸς τὸ σήμανδρον καὶ τί δηλοῖ τὰ ἱερά καὶ ἡ ἱερουργία». Εἰδικώτερον τὰ περιεχόμενα αὐτοῦ εἶνε. «Τὸ ἅγιον σήμανδρον, περὶ τοῦ ὄρθρου, περὶ τῆς πρώτης ὥρας, περὶ τῆς τρίτης ὥρας, περὶ τῆς ἕκτης ὥρας, περὶ τῆς ἑνάτης ὥρας, περὶ τῶν τυπικῶν, περὶ τοῦ ἑσπερινοῦ, περὶ τῶν ἀπαδείπνων, περὶ τοῦ μεσονυκτικοῦ, τί ἐστὶν ἐκκλησία, τί παρομοιάζῃ ὁ ἱερεὺς, περὶ τοῦ βήματος τῆς ἐκκλησίας, περὶ τοῦ ἄμβωνος, περὶ τῆς σφραγῆς τοῦ ἱερέως, περὶ τὴν στολὴν τοῦ ἱερέως, περὶ τῶν λουρίων τοῦ στιχασίου, περὶ τοῦ ἐπιτραχηλίου, περὶ τοῦ ὄμοφορίου, ἀρχὴ τῆς προσκομιδῆς, περὶ τοῦ θυμιατηρίου, περὶ τῶν κατηχουμένων, περὶ τοῦ ἀντιμυσίου, περὶ τῶν ὄυπιδίων, περὶ τοῦ δίσκου, περὶ τοῦ καταπετάσματος, διατί σφαλῆζουν τὰ βημόθυρα, περὶ τὸν πάτερ ἡμῶν». (Ἐκ τοῦ ἐν Μονάχῳ ἀσελιδοποιήτου ἀντιτύπου, διατηρουμένης πάντοτε ἀμεταβλήτου τῆς γλώσσης τοῦ Καρτάνου μετὰ τῶν ὀρθογραφικῶν καὶ λοιπῶν σφαλμάτων αὐτοῦ).

¹⁾ Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ εὔρε πολλοὺς μιμητάς. Οὕτω τῷ 1560 ἐνεφανίσθησαν ἐν δημοτικῇ γλώσσῃ αἱ «Διδαχαὶ Ἀλεξίου τοῦ Ῥαυτούρου καὶ χαρτοφύλακος Κερκύρας», τῷ δὲ 1570 ἐδημοσιεύθη ἐν Βενετίᾳ τὸ σπουδαιοτάτον καὶ προσφιλέστατον λαϊκὸν θρησκευτικὸν ἀνάγνωσμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Βιβλίον ὀνομαζόμενον θησαυρός, ὃπερ συνεγράψατο ὁ ἐν μοναχοῖς Δαμασκηνὸς καὶ Στουδίτης ὁ Θεσσαλονικεὺς» (Legrand ἐνθ. ἀν. τ. II, σ. 12), ἐφεξῆς δὲ καὶ ἄλλα. Περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ρουσάνου πρβλ. καὶ *Χρ. Παπαδοπούλου*. «Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶνε μετὰ πολλῆς ἀμαθείας καὶ χυδαιότητος συντεταγμένον... Ὁ Καρτάνος μετὰ τοὺς Ἑβραίους ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Ἕλληνας ὁ ἀποπειραθεὶς νὰ μεταφράσῃ τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἰς τὸ ἀπλοελληνικὸν ἰδίωμα». (Ἱστορικαὶ μελέται σ. 235, 236).

²⁾ Ἴδου λ. χ. πῶς ὁ Καρτάνος μεταφράζει τὸ Ἰακ. 1, 13—15 «Μηδὲν λέγει τινάς, ὅπου πειράζεται, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ πειράζεται, διότι ὁ Θεὸς τινὰν δὲν πειράζει εἰς κακόν. Ἄμῃ πᾶσα ἕνας πειράζεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας του, εὐγένει ἀπὸ τὴν στραταν τοῦ Θεοῦ καὶ δελεάζεται, ἔπειτα τοῦ ἔρχεται ἡ ἐπιθυμία, καὶ ἡ ἐπιθυμία κάνει τὴν ἁμαρτίαν καὶ ἀφ' οὗ γένει ἡ ἁμαρτία αὐτῇ προξενῶ τὸν ἔαυτον».